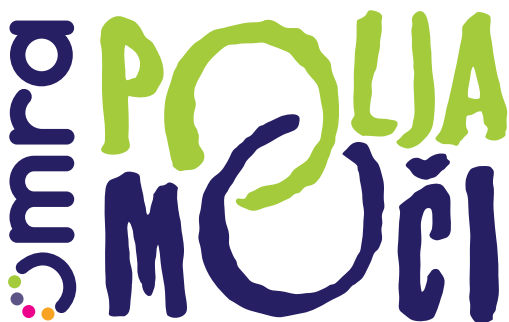

KMETOVATI IN DOBRO ŽIVETI: DELO, ODNOSI IN POLJA MOČI

pmr POLJA
MOČI

KMETOVATI IN DOBRO ŽIVETI: DELO, ODNOSI IN POLJA MOČI

FARMING AND LIVING WELL:
WORK, RELATIONSHIPS, AND FIELDS
OF STRENGTH

Uredila: Nataša Dernovšček Hafner in Dino Manzoni

Založba ZRC

KMETOVATI IN DOBRO ŽIVETI: DELO, ODNOSI IN POLJA MOČI

Uredila: Nataša Dernovšček Hafner in Dino Manzoni

Recenzenta monografije: Mojca Zvezdana Dernovšek in Dan Podjed

Recenzentki in recenzenta prispevkov: Mojca Zvezdana Dernovšek, Dan Podjed,

Nataša Dernovšček Hafner, Dino Manzoni

Jezikovni pregled: Ana Glavina

Izdajatelj: ZRC SAZU, Družbenomedicinski inštitut

Zanju: Lilijana Šprah

Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU

Zanjo: Oto Luthar

Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik

Avtor naslovnice: Danilo Lah

Avtorji fotografij: Nataša Dernovšček Hafner, Danilo Lah, Blaž Lenček, Boštjan Podlogar

Oblikovanje in prelom: Sara Munda

Tisk: Present, d. o. o.

Naklada: 300

Ljubljana, oktober 2026

Prva izdaja, prvi natis / Prva e-izdaja

Publikacija je v PDF-različici dostopna tudi na spletni strani:

<https://www.omra.si/poljamoci>

Delo je zaščiteno z mednarodno licenco Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (priznanje avtorstva, deljenje pod istimi pogoji):

<https://doi.org/10.3986/9789610511793>

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID 293022467

ISBN 978-961-05-1178-6

E-knjiga

COBISS.SI-ID 292896259

ISBN 978-961-05-1179-3 (PDF)

KAZALO

KNJIGI NA POT

DOBRO POČUTJE LJUDI, KI KMETUJEJO: DELO, ODNOSI IN MOŽNOSTI DELOVANJA

Dino Manzoni in Nataša Dernovšček Hafner

3

PREDGOVOR

MOČ NI V TEM, DA VSE NOSIMO SAMI: od projekta neMOČ podeželja do PoljMoči

Andreja Grobiša in Doris Letina

11

NEVIDNO BREME KMETOVANJA: OCENA PSIHOSOCIALNIH TVEGANJ IN NJIHOVEGA VPLIVA NA DOŽIVLJANJE PREKOMERNEGA STRESA S POMOČJO ORODJA OPSA / The invisible burden of farming: an OPSA-based assessment of psychosocial risks and their impact on excessive stress

Lilijana Šprah

17

POČUTJE V PRIMEŽU DELA IN DRUŽINE: VPOGLED V OKOLIŠČINE SLABEGA POČUTJA NA DRUŽINSKIH KMETIJAH V SLOVENIJI / Well-being caught between work and family: insight into the circumstances of ill-being on family farms in Slovenia

Majda Černič Istenič in Duška Knežević Hočevar

49

DUŠEVNO ZDRAVJE SLOVENSКИH KMETOV SKOZI PRIZMO IZGORELOSTI: KVALITATIVNA ANALIZA DEJAVNIKOV STISK IN VIROV POMOČI / The mental health of Slovenian farmers through the lens of burnout: a qualitative analysis of stressors and sources of support

Nataša Dernovšček Hafner

71

PROTISLOVJA DIGITALIZACIJE KMETIJSTVA: PLATFORMIZACIJA, STRUKTURNI TEHNOSTRES IN VPRAŠANJE AVTONOMIJE / Contradictions of agricultural digitalisation: platformisation, structural technostress, and the question of autonomy

Dino Manzoni

99

FARMING WOMEN AND THE RELATIONALITY OF DROUGHT AND DISTRESS

Lia Bryant

121

KMETICE IN POVEZANOST MED SUŠO IN STISKO

slovenski prevod / Slovenian translation

Lia Bryant

141

KMETIJSTVO, MIGRACIJE IN DUŠEVNO ZDRAVJE / Agriculture, migration, and mental health

Tisa Kučan Lah in Sanja Cukut Krilić

161

PISMENOST O DUŠEVNEM ZDRAVJU V SLOVENIJI: VLOGA SOCIODEMOGRAFSKIH ZNAČILNOSTI / Mental health literacy in Slovenia: the role of sociodemographic factors Adela Černigoj in Lilijana Šprah	183
ZGODNJE PREPOZNAVANJE OSAMLJENOSTI PRI LJUDEH, KI KMETUJEJO / Early recognition of loneliness among people who farm Barbara Vogrinec Švigelj in Dino Manzoni	199
DUŠEVNO ZDRAVJE LJUDI, KI KMETUJEJO: OVIRE PRI ISKANJU POMOČI IN VAROVALNI DEJAVNIKI / Mental health of people engaged in farming: barriers to help-seeking and protective factors Sanja Cukut Krilič in Tisa Kučan Lah	213
VLOGA OBČANSKE ZNANOSTI PRI VAROVANJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA KMEČKE POPULACIJE / The role of citizen science in protecting the mental health of the farming population Nuša Kovačević Tojnko, Maruša Gorišek, Tatjana Rožič	235
ZAKAJ SODELOVANJE IZGUBI SMISEL? MORALNA EKONOMIJA TRŽNEGA POVEZOVANJA MED PRIDELOVALCI SADJA / Why does cooperation lose its meaning? The moral economy of market cooperation among fruit growers Mateja Slovenc Grasselli	257
SINTEZA POTREB IN KONCEPTUALNI OKVIR ZA NAČRTOVANJE SOCIALNE INFRASTRUKTURE ZA OSEBE Z DEMENCO NA PODEŽELJU / A synthesis of needs and a conceptual framework for planning social infrastructure for people with dementia in rural areas Nuša Kovačević Tojnko, David Bogataj, Tatjana Rožič	277
PRIPOROČILA ZA ETNOGRAFSKO OBVEŠČENE JAVNOZDRAVSTVENE EVIDENCE LJUDI, KI KMETUJEJO / Recommendations for ethnographically informed public health records of people who farm Duška Knežević Hočevar, Majda Černič Istenič, Lilijana Šprah	301

POČUTJE V PRIMEŽU DELA IN DRUŽINE: VPOGLED V OKOLIŠČINE SLABEGA POČUTJA NA DRUŽINSKIH KMETIJAH V SLOVENIJI

Well-being caught between work and family:
insight into the circumstances of ill-being on family
farms in Slovenia

Majda Černič Istenič, Duška Knežević Hočevar

POVZETEK

Prispevek obravnava okoliščine slabega počutja na družinskih kmetijah v Sloveniji. Izhodišče je vprašanje, kako součinkovanje dela in družinskih obveznosti vpliva na počutje ljudi, ki živijo in delajo na kmetiji. Sekundarna analiza rezultatov tematske analize polstrukturiranih intervjujev in fokusne skupine, zbranih v raziskavi o odzivanju kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni v letih 2020–2022, kaže, da slabega počutja ni mogoče razumeti zgolj kot vprašanje individualne ranljivosti, saj ga soustvarjajo časovna stiska, pomanjkanje delovne sile, slaba vključenost in obveščenost o socialnih pravicah, delo kljub bolezni ali poškodbi in slabljenje neformalne opore na podeželju. Posebej ranljive so kmetice zaradi prepleta plačanega

Avtorica: Majda Černič Istenič

Znanstveni in strokovni naziv: znanstvena svetnica, doktorica sociologije

Inštitucija/zaposlitev, naslov: Druženomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

E-naslov: majda.cernic-istenic@zrc-sazu.si

ORCID iD: 0000-0001-5264-6370

Avtorica: Duška Knežević Hočevar

Znanstveni in strokovni naziv: znanstvena svetnica, doktorica antropologije

Inštitucija/zaposlitev, naslov: Druženomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

E-naslov: duska.knezevic@zrc-sazu.si

ORCID iD: 0000-0003-3472-6005

https://doi.org/10.3986/9789610511793_02, CC BY-SA

in neplačanega skrbstvenega dela, omejenega počitka in manj ugodnega socialnega položaja. Krepitev dobrega počutja zato zahteva več kot ozaveščanje: dostopne socialne pravice, kakovostno obveščenost, nadomeščanje pri delu in mreže pomoči.

Ključne besede: *dobro in slabo počutje, družinske kmetije, psihosocialne obremenitve, socialna opora, socialna varnost*

ABSTRACT

This contribution examines the circumstances leading to poor well-being on family farms in Slovenia. The authors begin by asking how the interplay between work and family obligations affects the well-being of those who live and work on farms. A secondary thematic analysis of data from semi-structured interviews and a focus group collected in a study on how farming families responded to workplace accidents and occupational diseases in 2020–2022 shows that poor well-being cannot be understood solely as individual vulnerability. It is shaped by time constraints, labour shortages, precarious social position, working while ill or injured, and the weakening of rural informal support. Female farmers are particularly vulnerable due to the overlap of paid and unpaid care work, limited rest, and a less favourable social position. Improving well-being therefore requires more than raising awareness: accessible social rights, high-quality information, replacement at work, and support networks are essential.

Key words: *well-being and ill-being, family farms, psychosocial stressors, social support, social security*

Kratka predstavitev avtoric

Majda Černič Istenič je univerzitetna diplomirana sociologinja in doktorica znanosti s področja sociologije. Zaposlena je kot raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Pri svojem delu se osredotoča na družbene dimenzije podeželja in kmetijstva.

Duška Knežević Hočevar je univerzitetna diplomirana sociologinja in doktorica znanosti s področja zgodovinske antropologije. Zaposlena je kot raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Pri svojem delu se med drugim osredotoča na razumevanje osebnega in družbenega trpljenja kmetovalk in kmetovalcev v Sloveniji po letu 1991.

1 UVOD

Družinske kmetije niso zgolj proizvodne enote, temveč specifična življenjska in delovna okolja, v katerih se prepletajo ekonomsko preživetje, družinsko življenje, skrbstveno delo, medgeneracijski odnosi in vsakodnevna organizacija dela. Prav ta prepletenost, ki je pogosto razumljena kot ena od temeljnih značilnosti družinskega kmetovanja, lahko v okoliščinah povečanih delovnih zahtev, pomanjkanja delovne sile, negotovih prihodkov iz kmetijstva in omejene podpore oziroma pomoči postane tudi pomemben vir obremenitev in slabega počutja kmečkega prebivalstva. Vprašanje njegovega počutja zato ni mogoče ustrezno razumeti brez vpogleda v širši družbeni in delovni kontekst, v katerem kmetice in kmetje živijo in delajo.

Projekt PoljaMoči¹ podobno poudarja, da se slabo in dobro počutje kmečkega prebivalstva oblikuje v zanje specifičnih okoliščinah dela in življenja, ki jih med drugim zaznamujejo dolgi urniki dela, živeta negotovost, ki jo prinaša kmetijstvo, njihova pogosta družbena osamitev, stigmatizacija duševnih stisk na podežlju in praviloma omejen dostop do psihosocialne pomoči in storitev. S tem projekt premika razpravo o duševnem zdravju na kmetijah od individualiziranih razlag posamičnih obolenj do presoje delovnih okoliščin, socialne varnosti, skupnostne podpore oziroma dostopnosti podpornih storitev in pomoči. Takšen preklap je pomemben tudi z vidika raziskovanja, ki izhaja iz podmene, da duševnih stisk ni smiselno obravnavati ločeno tako od organizacije vsakdanjega dela in življenja na kmetiji kot tudi širših okoliščin kmetovanja.

Pomemben vpogled v te procese zagotavlja kvalitativno gradivo, zbrano v okviru raziskave o odzivanju kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni.² Čeprav raziskava ni bila izhodiščno usmerjena v vprašanje o dobrem ali slabem počutju kmečkega prebivalstva, njeni izsledki nakazujejo, da so varnost pri delu, usklajevanje delovnega in družinskega življenja, socialna varnost,

1 PoljaMoči je kratica psihoedukacijskega projekta z naslovom Počutje na kmetiji: krepitev virov in znanj, ki ga financira Ministrstvo za zdravje (2024–2026). Izvajamo ga vodilni partner Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU skupaj z naslednjimi partnerji: Inštitutom Karakter, Zvezo slovenske podeželske mladine in Zavodom za raziskovanje narave in okolja. Več o projektu na spletni strani Družbenomedicinskega inštituta ZRC SAZU: <https://dmi.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/pocutje-na-kmetiji-krepitev-virov-in-znanj>.

2 Ciljni raziskovalni projekt z naslovom Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni (V5-2028) sta financirala Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano in Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije med letoma 2020 in 2022. Več o projektu na spletni strani: <https://dmi.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/odzivanje-kmeckih-druzin-na-posledice-delovnih-nesrec-in-poklicnih-bolezni>.

možnost nadomeščanja pri delu in dostop do formalne in neformalne podpore povezani tudi z občutki utrujenosti, preobremenjenosti, izgorelosti, nemoči in stisk kmetic in kmetov. Avtorici prispevka ocenjujeva, da zbrano gradivo v okviru te raziskave zagotavlja, da razumemo počutje kmečkega prebivalstva kot živeto izkušnjo – kot proces, ki se oblikuje v vsakdanjih praksah njihovega dela, skrbi, odločanja in spoprijemanja z omejitvami življenja in dela na kmetiji in v podeželski skupnosti – ne pa kot le diskurzivno sporočen seznam opaženih značilnosti njihovega dobrega ali slabega počutja.

Za namen tega prispevka sva se avtorici lotili sekundarne analize kvalitativnega gradiva, objavljenega v zaključnem poročilu raziskave o odzivanju kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni (Černič Istenič in sod., 2022) – že obdelanih izsledkov polstrukturiranih pogovorov s člani kmečkih družin in fokusne skupine s predstavniki organizacij, ki delujejo na področju svetovanja in podpore kmečkemu prebivalstvu.

V pričujočem prispevku naslavlja raziskovalno vprašanje, kako součinkovanje dela in družinskih obveznosti vpliva na počutje ljudi, ki živijo in delajo na kmetiji. Pri tem izhaja iz teze, da je počutje na družinskih kmetijah tesno povezano s tem, da si njeni posameznice in posamezniki vzamejo čas za počitek in dopust, da imajo možnost začasnega nadomeščanja v primeru delovnih nesreč in obolenj, da razumejo in prakticirajo pravice iz naslova socialne varnosti in imajo oporo v družinskem, lokalnem in institucionalnem okolju.

Iz prvotne tematske analize posamičnih pripovedi in razprave fokusne skupine udeležencev in udeleženk raziskave sva izluščili okoliščine, ki oblikujejo dobro ali slabo počutje na družinskih kmetijah, in preučili potrebe po pomoči in zamišljenih rešitvah za krepitev bolj podpornega okolja za kmetice in kmete. Trdimo, da skrb za dobro počutje v kmetijstvu ne zadeva le individualne odpornosti, seznanjenosti s simptomatiko slabega počutja ali pravočasnega iskanja pomoči, temveč tudi vprašanje součinkovanja delovnih pogojev, socialne varnosti, enakosti med spoloma in dostopnosti kmetovalk in kmetovalcev do podpornih storitev za njihovo počutje.

Takšna teza oziroma razmislek zahteva, da v teoretičnem okvirju presoja tri med seboj povezane poudarke: pojmovanje družinske kmetije kot posebnega delovnega in življenjskega prostora, koncept psihosocialnih obremenitev in pomen socialne opore, pri čemer poudariva tudi izsledke presoj o spolno zaznamovani ranljivosti v kmečkem okolju. Trdimo, da takšen teoretični okvir zagotavlja, da počutje kmetovalk in kmetovalcev zagledamo na presečišču součinkovanja organizacije dela, družinskih odnosov in širših družbenih okoliščin, v katere je vpeto življenje na kmetiji.

2 TEORETIČNI OKVIR

2.1 Družinska kmetija kot specifičen delovni in življenjski prostor

Številne raziskave potrjujejo, da je družinsko kmetijo smiselno razumeti kot specifično socialno in ekonomsko enoto, v kateri se produkcija, potrošnja in družinsko življenje ne odvijajo ločeno, temveč v stalni medsebojni prepletenosti in součinkovanju. Tako danes že klasične (De Haan, 1993; Gasson in Errington, 1993; Loyns in Kraut, 1992) kot tudi novejša raziskava o družinskem kmetovanju (Brandth in Haugen, 2007; Small, 2005) poudarjajo, da delo na tako organizirani kmetiji praviloma zagotavljajo družinski člani, pogosto pa tudi širše sorodstvo, kar pomeni, da je delovna organizacija tesno vpeta v gospodinjstvo in sorodstvena razmerja. Opozorijo tudi na prakso, da takšna ureditev dela in življenja temelji na »implicitni pogodbi« (Netting, 1993), to je na neformalnem deljenju obveznosti, vzajemnosti in skupni delitvi tveganj, kar družinski kmetiji omogoča kontinuiteto, hkrati pa ustvarja tudi močno moralno zavezo do dela in občutek nenadomestljivosti njenega članstva.

Raziskave prav tako potrjujejo, da z zgodovinske perspektive družinska kmetija ni statična oblika kmetovanja. Pokažejo, da procesi industrializacije kmetijstva, urbanizacije prostora, prestrukturiranja podeželskih skupnosti in večanja ekonomije obsega spreminjajo tudi razpoložljivost družinske delovne sile, povečujejo pomen dela zunaj kmetije in v številnih okoljih vedno bolj krepijo odvisnost družinskih kmetij od najete ali pogodbeno organizirane delovne sile (Nye, 2020 in 2018; Schuh in sod., 2019; Calus in Van Huylbroeck, 2010). Te spremembe so tesno povezane s preoblikovanjem delitve dela po spolu. Osredotočeni na položaj žensk na kmetijah so številni raziskovalci in raziskovalke potrdili, da se delo in dohodek na kmetiji vedno bolj razporejata med kmetijo in zunajkmetijsko zaposlitev družinskega članstva, pri čemer pa odgovornost za reprodukcijo družine in s tem kmetije ostaja praviloma v domeni žensk (Kelly in Shortall, 2002; Oldrup, 1999; Haugen, 1998; O'Hara, 1998; Haugen in Brandth, 1994).

Lahko povzameva, da je družinsko kmetijo nujno razumeti kot dinamično delovno in življenjsko enoto. V njej se namreč avtonomija članic in članov družine v okoliščinah spreminjajoče se tržne odvisnosti in večje ali manjše potrebe po delovni sili nenehno na novo usklajuje oziroma izpogaja.

2.2 Psihosocialne obremenitve, identiteta in duševno zdravje

Nadalje trdiva, da je za razumevanje počutja na družinskih kmetijah uporaben koncept psihosocialnih obremenitev. Uveljavljanje tega koncepta v raziskavah o duševnem zdravju nakazuje premik od zgolj individualiziranih razlag duševne stiske k upoštevanju širših okoliščin za njen nastanek, tj. razmerja med delovnimi zahtevami, razpoložljivimi viri in možnostjo okrevanja. Tako na primer model delovnih zahtev in virov pokaže, da visoke zahteve dela in pomanjkanje virov zanj povečujejo tveganje za izčrpanost, izgorelost in slabše zdravje, medtem ko ustrezni viri podpore in nadzora nad delom delujejo zaščitno (Bakker in Demerouti, 2007).

V kmetijstvu so psihosocialni dejavniki prav tako povezani z varovalnim oziroma tveganim vedenjem za poškodbe. Sistematični pregledi literature tovrstnega raziskovanja med ključne dejavnike duševnega zdravja kmetov uvrščajo ekonomski pritisk, negotovost, dolge urnike dela, osamljenost, vremenske ekstremne pojave in težave pri usklajevanju dela z družinskim življenjem (Daghagh Yazd in sod., 2019; Glasscock in sod., 2006). Duševna obremenitev na kmetiji tako ni le psihološki pojav, s katerim se sooča posameznica ali posameznik, temveč je posledica součinkovanja organizacije dela na kmetiji in spleta širših okoliščin, v katere je umeščena kmetijska dejavnost, vključno s podnebnimi spremembami.

Psihosocialna obremenitev posredno vključuje tudi t. i. kulturno razsežnost kmetovanja. S pomočjo Bourdieujevih pojmov habitusa in kapitala so ruralne študije razvile pristop »dobrega kmeta« (Burton in sod., 2021; Glover in Reay, 2015; Glover, 2015 in 2009; Sutherland in Burton, 2011; Bourdieu, 1990 in 1986). S tem pristopom so pokazale, da se kmetje ne obnašajo (i)racionalno zgolj na podlagi znanja ali preračunavanja ekonomskih koristi in izgub, temveč tudi zavoljo ohranjanja simbolnega kapitala, tj. ugleda in pripadnosti skupnosti. S tega vidika je njihovo vztrajanje pri zanašanju nase, odpor do zunanje pomoči ali normalizaciji tveganega vedenja mogoče razumeti kot družbeno smiselne prakse, povezane z njihovo identiteto in statusom, ne le kot posledico pomanjkanja znanja ali neracionalnega vedenja. Tudi raziskave o zdravju in varnosti v kmetijstvu potrjujejo, da so zaznava tveganja, pripravljenost za iskanje pomoči in sprejemanje zaščitnih praks tesno prepleteni z normami kultur kmetovanja, ki vrednotijo vzdržljivost, neodvisnost in predstave o dobrem kmetu (Hammersley in sod., 2021; Vayro in sod., 2020; Roy in Knežević Hočevar, 2019; Lovelock, 2012).

2.3 Socialna opora, avtonomija in spolno zaznamovana ranljivost

Literatura o družinskem kmetovanju kaže, da so neformalne oblike izmenjave dela, sosedska pomoč in sorodstvena podpora v kmečkih skupnostih dolgo delovale kot pomemben vir delovne sile na kmetiji in kot krizna zavarovalnica ob bolezni, poškodbi ali sezonskih delovnih konicah (Nye, 2018; Netting, 1993; Gasson, 1979). Socialna opora v tem smislu ni pojmovana le kot dodatna pomoč pri delu, temveč del same reprodukcije kmetije. Omogoča namreč, da se začasna izguba delovne zmožnosti na kmetiji avtomatično ne prevede v njen organizacijski zlom ali družbeno osamitev. Tovrstne raziskave opozarjajo, da ob vedno večjem slabenju lokalnih mrež vzajemnosti in stopnjevani individualizaciji dela na kmetijah ostaja vprašanje socialne opore še kako aktualno.

Hkrati raziskave potrjujejo, da se kmečke družine ob bolezni ali poškodbi pogosto močno zanašajo nase, formalno pomoč pa doživljajo kot poseg v družinsko avtonomijo, priznanje neuspeha ali obliko stigmatizirane odvisnosti. Prav študije o oskrbi in podpori na kmetijah opozarjajo, da so sprejemanje pomoči, uporaba socialnih storitev in iskanje strokovne podpore močno zaznamovani s kulturnimi normami avtonomnosti, ponosa in dolžnosti do družine (Friesen in sod., 2010a in 2010b; Kaminski, 2005; Molyneaux-Smith in sod., 2003; Reed in Claunch, 2002; Heenan, 2000a in 2000b). Z vidika krepitve dobrega počutja na družinskih kmetijah razumemo socialno oporo ne le kot možen praktičen vir pomoči, ampak tudi kot vprašanje legitimnosti, zaupanja in kulturne sprejemljivosti različnih oblik podpore v domeni kmečkega prebivalstva. Toda ali se kmetice in kmetje v tem oziru obnašajo podobno?

Feministične ruralne študije opozarjajo, da delo na družinski kmetiji ni spolno nevtrarno. Pokažejo, da se plačano delo na kmetiji ali zunaj nje prepleta z neplačanim skrbstvenim in gospodinjskim delom, pri čemer ženske pogosto prevzemajo večkratne in manj priznane oblike dela in odgovornosti (Kelly in Shortall, 2002; Oldrup, 1999; Haugen, 1998; O'Hara, 1998; Haugen in Brandth, 1994). Delitev dela po spolu pomembno sooblikuje dostop do prostega časa, počitka, socialne varnosti in odločanja, zato je za razumevanje dobrega ali slabega počutja na družinskih kmetijah nujno upoštevati tudi njihova razmerja moči. Duševne obremenitve se namreč ne oblikujejo le zaradi količine dela, temveč tudi zaradi neenakomerne porazdelitve odgovornosti, nevidnega ali neplačanega dela in omejenih možnosti za odmik od delovnega procesa.

Na tej podlagi dobro ali slabo počutje na družinskih kmetijah razumeva kot pojav, ki nastaja na presečišču organizacije dela, simbolnih norm kmečke identitete, dostopnosti do socialne varnosti in razpoložljivosti opornih in podpornih

mrež v družini in podeželski skupnosti. Takšen izhodiščni okvir teoretičnih poudarkov omogoča, da sekundarna analiza ne bo usmerjena zgolj v opis sporočenih individualnih stisk, temveč tudi v procese, v katerih se psihosocialne obremenitve v svetu družinskega kmetovanja proizvajajo, normalizirajo in morebiti tudi razbremenjujejo.

3 METODOLOŠKI PRISTOP

Prispevek temelji na sekundarni tematski analizi kvalitativnega gradiva iz zaključnega poročila raziskave o odzivanju kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni (Černič Istenič in sod., 2022). Za namen tega članka sva izbrali dva tematsko že analizirana vsebinska sklopa, in sicer prvotno analizirane polstrukturirane pogovore s kmeticami in kmeti in fokusno skupino s kmetijskimi svetovalkami in svetovalci in predstavnicami Zveze slovenske podeželske mladine. Ponovno branje izbranih vsebinskih sklopov omogoča, da iz obstoječih empiričnih podatkov osvetliva razsežnost, ki v prvotni raziskavi ni bila v ospredju – tj. vpogled v vsakdanje delovne in življenjske okoliščine na družinskih kmetijah in v načine, kako se v teh okoliščinah oblikujejo obremenitve, občutki stiske in možnosti opore.

3.1 Gradivo

Prvi del gradiva predstavlja 23 polstrukturiranih pogovorov s članicami in člani kmečkih družin, ki so nagovarjali več področij, med drugim delovne razmere in varnost pri delu, usklajevanje poklicnega in družinskega življenja, socialno varnost, socialno oporo ob bolezni ali poškodbi in izkušnje s formalnimi oblikami pomoči. Takšna zasnova pogovorov je omogočila, da so sogovornice in sogovorniki govorili ne le o posameznih dogodkih ali administrativnih težavah, temveč tudi o širšem kontekstu vsakdanjega življenja na kmetiji, v katerem se delo, skrb za družino in zagotavljanje preživetja pogosto prekrivajo.

Drugi del gradiva predstavlja fokusna skupina, v kateri je sodelovalo šest oseb, in sicer štiri predstavnice oziroma predstavniki kmetijske svetovalne službe in dve predstavnici Zveze slovenske podeželske mladine. V fokusni skupini so z vidika svojega strokovnega in terenskega dela udeleženci in udeleženke raziskave razpravljali o ključnih ugotovitvah polstrukturiranih pogovorov. Razprava je bila organizirana okoli petih vsebinskih sklopov: delovne razmere in varnost na kmetiji, usklajevanje dela in družine, socialna varnost, socialna opora ob nesrečah in boleznih ter socialno-delovna pomoč na kmetiji. Za namen tega prispevka je fokusna skupina pomembna zato, ker omogoča

povezavo med subjektivnimi izkušnjami članic in članov kmečkih družin in širšim institucionalnim razumevanjem problemov, s katerimi se ti soočajo.

3.2 Analitični postopek

Analiza je potekala po načelih tematske analize (Krippendorff, 2004). V prvem koraku sva ponovno pregledali oba izbrana sklopa poročila in iz gradiva izluščili vse odlomke, v katerih se neposredno ali posredno pojavljajo vsebine, povezane s počutjem udeležencev in udeleženk raziskave, psihosocialnimi obremenitvami, okrevanjem po bolezni ali poškodbi in viri podpore. Pri tem se nisva omejili zgolj na njihove dele pripovedi, ki so omenjali stres, izgorelost ali duševno stisko, temveč sva upoštevali tudi pripovedne opise vsakdanjih okoliščin, iz katerih se takšne obremenitve razkrivajo posredno, na primer skozi pomanjkanje počitka, stalno razpoložljivost za delo, občutek nenadomestljivosti, delo med boleznijo ali težave pri usklajevanju različnih vlog doma in na kmetiji.

V drugem koraku sva izbrane odlomke kodirali in kode nato združili v širše teme. Pri oblikovanju končnih tem nisva sledili izvirni strukturi raziskovalnega poročila, temveč sva gradivo reorganizirali glede na raziskovalni cilj prispevka, tj. osvetliti okoliščine, ki na družinskih kmetijah soustvarjajo sporočeno slabo počutje. Tako sva identificirali tri med seboj povezane teme: 1) časovno stisko in normalizacijo preobremenjenosti, 2) socialno varnost in delo med boleznijo ali poškodbo in 3) neformalno in formalno pomoč v trenutkih povečane ranljivosti. Posebno analitično pozornost sva namenili tudi spolni razsežnosti, saj gradivo potrjuje, da so obremenitve kmetic pogosto oblikovane v presečišču plačanega, skrbstvenega in gospodinjskega dela in v primerjavi z moškimi neenake socialne in ekonomske umeščenosti na kmetiji.

V tretjem koraku sva primerjalno brali nastale tematske poudarke tako pogovorov kot fokusne skupine. Na ta način sva individualne pripovedi sogovornic in sogovornikov soočili s strokovno refleksijo akterjev, ki v praksi delujejo na področju podpore kmečkemu prebivalstvu.

3.3 Doseg in omejitve analize

Največja omejitev analize je v tem, da se opira na že izbrano in strukturirano besedilo raziskovalnega poročila, ne pa neposredno na celoten korpus besedil prepisanih pogovorov. Kljub temu ocenjujemo, da poročilo sistematično povzema in analitično ureja ključne poudarke individualnih pogovorov in fokusne skupine, ki so za razumevanje počutja na družinskih kmetijah posebej relevantni. V tem pa je tudi prednost izbranega pristopa: omogoča, da se počutje obravnava kot del širšega življenjskega sveta kmečkih družin in kot vprašanje delovnih

okolščin, socialne varnosti in dostopnosti do podpore. Izsledki o počutju na kmetiji torej niso utemeljeni v kliničnih ali diagnostičnih kategorijah duševnega zdravja, temveč v sociološki interpretaciji pripovedi o vsakdanjem življenju, delu, obremenitvah in podpori.

3.4 Interpretativno izhodišče

Pri interpretaciji gradiva izhajava iz predpostavke, da so pripovedi sogovornic in sogovornikov ter razprava v fokusni skupini vedno umeščene v konkretna delovna, družinska, generacijska in spolna razmerja, zato jih ni mogoče razumeti zgolj kot izraz individualnih izkušenj. Obenem sva počutje kmetic in kmetov raziskovali v t. i. komunikacijskem delu (Lempert, 2013) z udeleženci in udeleženkami raziskave, ko so ti razmišljali, osmišljali in iskali rešitve med »tem, kar je, in tistim, kar *bi moralo biti*« (Lambek, 2015: 4; poudarki izvirni). Pri iskanju rešitev za slabo počutje so praviloma razmišljali tudi o krivdi in odgovornosti za nastalo situacijo, kar naju je usmerilo k Laidlawu (2010), ki se je v razpravah o vsakdanji etiki osredotočil prav na odgovornost. Po njegovem mnenju človek ni odgovoren, zato ker že v sebi nosi neko merljivo količino tvornosti; kot tvorni subjekt se pojavi znotraj situacij, v katerih mu drugi ali on sam pripišejo odgovornost za ravnanje. Laidlaw (2010) torej ne zanika, da ljudje delujejo, izbirajo in presojujejo, pravi pa, da tega ne smemo razumeti kot izolirano notranjo sposobnost posameznika. Potrjuje, da je tvornost relacijska in situacijska: nastaja v odnosih, pravilih, pričakovanjih, institucijah, moralnih presojah in načinih, kako ljudje drug drugega kličejo na odgovornost.

Na podlagi tako zastavljenega metodološkega pristopa sva gradivo brali z vprašanjem, kako se v vsakdanjih pripovedih in interpretacijah sogovornic in sogovornikov izrisujejo okoliščine, ki na družinskih kmetijah soustvarjajo dobro počutje ali stisko. Pri tem naju niso zanimali le neposredni opisi posamičnih obremenitev, temveč širši pomeni, ki so jih pripisovali obremenitvam v svojih pripovedih o delu, odgovornosti, skrbi, pomoči in okrevanju.

4 REZULTATI SEKUNDARNE TEMATSKE ANALIZE

V analizi se je izoblikovalo več med seboj povezanih razsežnosti, s katerimi je mogoče osvetliti okoliščine vsakdanjega življenja na družinskih kmetijah in njihovo povezanost s slabim počutjem udeležencev in udeleženk raziskave. Sekundarna analiza kaže na preplet delovnih obveznosti, skrbstvenih zahtev, negotovosti in omejenih možnosti razbremenitve, ki skupaj pomembno zaznamujejo možnosti za počitek, okrevanje in občutek varnosti udeležencev

in udeleženk raziskave. V nadaljevanju obravnavava tri identificirane teme, ki so rezultat kodiranja ob ponovnem branju prvotne tematske analize. Te nagovarjajo časovno stisko in normalizacijo preobremenjenosti, socialno varnost in delo med boleznijo ali poškodbo, nazadnje pa pomen socialne opore in možnosti razbremenitve.

4.1 Časovna stiska in normalizacija preobremenjenosti

Prva tema nagovarja vprašanje časa kot enega ključnih virov obremenjenosti v vsakdanjem življenju na družinskih kmetijah. Iz gradiva je razvidno, da delo ni omejeno na razločno zamejene delovne intervale, temveč je vpeto v celoten ritem družinskega življenja, zaradi česar se meje med delom, skrbjo za druge in prostim časom pogosto zabrišejo. V takšnih okoliščinah se dolgotrajna obremenjenost, stalna razpoložljivost za delo in odpovedovanje počitku ne pojavljajo kot izjema, ampak kot nekaj običajnega in pričakovanega. Prav ta normalizacija preobremenjenosti se kaže kot pomemben okvir, znotraj katerega je mogoče razumeti tudi širše duševne in socialne posledice kmečkega vsakdana.

Na družinskih kmetijah je čas organiziran drugače kot v večini drugih delovnih okolij. Delo praviloma ni omejeno na jasno določene delovne ure, temveč je odvisno od letnega časa, podnebnih razmer, bioloških ritmov živine, nujnosti posameznih opravil in razpoložljivosti družinskih članov, ki delo opravljajo. Ker so produkcijske, skrbstvene in gospodinske obveznosti tesno prepletene, se delovni čas nenehno preliva v čas, ki bi sicer lahko bil namenjen počitku, družini ali okrevanju. Takšna časovna organizacija ne pomeni zgolj velike količine dela, temveč tudi stalno pripravljenost na delo, zaradi katere se odmik od delovnih obveznosti pogosto kaže kot težko dosegljiv ali celo nelegitimen. Prav v tem se odraža ena od osrednjih značilnosti vsakdana na družinskih kmetijah: preobremenjenost ni razumljena kot izjemno stanje, ampak kot običajen in normaliziran del življenja.

V takšni organizaciji vsakdanjika postanejo počitek, prosti čas in dopust močno omejeni in pogosto potisnjeni na rob vsakdanjih prioritet. Čas, ki bi lahko bil namenjen obnovi moči, okrevanju po poškodbi ali bolezni, družabnosti ali umiku od delovnih obveznosti, je praviloma podrejen nujnim opravilom na kmetiji, zaradi česar se tudi trenutki, ki so formalno razumljeni kot prosti, pogosto porabijo za delo ali za pripravo na naslednji delovni cikel. Odsotnost jasne ločnice med delovnim in zasebnim časom tako ne pomeni le večje količine opravljenega dela, temveč tudi zmanjšano možnost psihične razbremenitve. Prav zato je mogoče pomanjkanje počitka razumeti kot enega osrednjih mehanizmov,

zaradi katerega kmetice in kmetje dolgotrajno delovno obremenitev doživljajo kot utrujenost, izčrpanost in občutek stalne ujetosti v delovni ritem.

Časovna stiska se dodatno zaostri v primerih, ko članice ali člani kmečkega gospodinjstva poleg dela na kmetiji opravljajo tudi plačano delo zunaj nje. V takšnih okoliščinah se delovne obveznosti ne zmanjšajo, temveč se nalagajo druga na drugo, zato se delovni dan pogosto raztegne čez ves dan in sega v zgodnja jutra, pozne večere in konce tedna. Zunajkmetijska zaposlitev sicer lahko pomeni pomemben vir dohodka in večjo ekonomsko stabilnost gospodinjstva, vendar hkrati zmanjšuje časovne rezerve, ki bi jih bilo mogoče nameniti počitku, družinskemu življenju ali okrevanju. Dvojna obremenitev dela (zunaj kmetije in na kmetiji) tako ne pomeni le večje količine dela, temveč tudi trajnejše stanje razpršenosti med različnimi zahtevami, odgovornostmi in časovnimi režimi, kar povečuje tveganje za izčrpanost in dolgoročno zmanjšuje možnosti za razbremenitev.

Pomembno je, da časovna stiska ni spolno nevtralna. Gradivo kaže, da je usklajevanje dela, družinskega življenja in prostega časa posebej obremenjujoče za kmetice, pri katerih se delo na kmetiji prepleta z materinstvom, skrbjo za majhne otroke in pogosto tudi s skrbjo za starejše ali onemogle družinske člane. Iz izkušenj sogovornic izhaja, da kmetice pogosto delajo do samega poroda, po njem pa se zelo hitro vrnejo h kmetijskemu delu, tudi v času porodniškega ali starševskega dopusta. Prisotnost majhnih otrok ne pomeni le dodatne skrbstvene naloge, ampak pomembno posega v delovni proces, ekonomsko delovanje in socialne odnose na kmetiji, pri čemer pomanjkanje podpornih mrež časovno in psihično obremenitev še dodatno pogloblja.

Skupni imenoalec opisanih okoliščin ni zgolj velika količina dela, temveč predvsem način, kako je delo vpisano v vsakdanjo organizacijo življenja na družinski kmetiji. Časovna stiska, o kateri pripoveduje večina udeležencev in udeleženk raziskave, se ne kaže le kot pomanjkanje ur v dnevu, temveč kot trajna omejenost možnosti, da bi začasno izstopili iz delovnega ritma, prerazporedili obveznosti ali si brez občutka krivde vzeli čas za počitek. V takšnem okviru se preobremenjenost postopoma normalizira kot običajen del kmečkega vsakdana, ne pa kot stanje, ki bi terjalo posebno pozornost ali razbremenitev. Prav ta normalizacija je pomembna tudi za razumevanje slabega počutja kmetic in kmetov, saj dolgotrajno zmanjšuje prostor za okrevanje, povečuje občutek stalne odgovornosti in utrjuje predstavo, da je vztrajanje kljub izčrpanosti samoumeven del njihovega življenja in dela na kmetiji. Analiza hkrati pokaže, da je treba to izkušnjo brati diferencirano, saj je pri kmeticah časovna stiska dodatno okrepljena s prepletom produktivnega dela, skrbstvenih obveznosti in omejeno avtonomijo pri odločanju o času.

4.2 Socialna varnost in delo med boleznijo ali poškodbo

Druga tema nagovarja vprašanje, kako se na družinskih kmetijah prepletajo zdravstvena ranljivost, organizacija dela in socialna varnost. Če je v prejšnjem podpoglavju v ospredju časovna stiska kot stalna značilnost vsakdana, se tukaj pokaže, kako se ta logika še zaostri v okoliščinah bolezni, poškodbe ali zmanjšane delovne zmožnosti. V takšnih trenutkih ne gre le za zdravstveni problem v ožjem smislu, temveč tudi za vprašanje, ali je mogoče delo začasno prerazporediti, kdo ga lahko prevzame in kakšne socialne in institucionalne možnosti ima kmetica oziroma kmet sploh na voljo.

Iz gradiva je razvidno, da bolezen ali poškodba na družinski kmetiji praviloma ne pomeni preproste prekinitve dela, temveč prej motnjo v občutljivem ravnesju med delovnimi obveznostmi, družinskimi razmerji in ekonomskim preživetjem. Ker je delo pogosto organizirano okoli omejenega kroga družinskih članov, odsotnost enega člana ne pomeni le izgube delovne zmožnosti, ampak tudi neposreden pritisk na celotno gospodinjstvo. Takšne okoliščine zmanjšujejo možnost, da bi bolezen ali poškodbo razumeli kot legitimno obdobje okrevanja, in povečujejo verjetnost, da se zdravstvene težave vključijo v običajni delovni ritem, namesto da bi ga dejansko prekinile. Tudi v primerih, ko je bolniški dopust formalno mogoč, se njegovo koriščenje izkaže kot breme tako z organizacijskega kot z vidika preživetja.

Pomemben del tega problema ni povezan le z nepoznavanjem in nerazumevanjem socialnih pravic in z omejeno preglednostjo podpornih sistemov, ki naj bi kmeticam in kmetom omogočali varnejše soočanje z začasno izgubo delovne zmožnosti. Kot kažejo izjave kmetic in kmetov, je problem tudi v tem, da si vsi člani kmečkih družin, ki delajo na kmetiji, ne morejo zagotoviti socialnega zavarovanja z rednim plačevanjem prispevkov zaradi nizkih prihodkov iz kmetijske dejavnosti, visokih stroškov in naložbenih potreb kmetije. Nekateri so sicer vključeni v zdravstveno zavarovanje partnerja, vendar nimajo pravice do bolniškega dopusta ali drugih pravic, povezanih z lastnim zavarovalnim statusom. Še posebej ranljive so ženske, saj pripovedi sogovornic in sogovornikov kažejo, da med družinskimi člani, ki delajo na kmetiji, prav te najpogosteje nimajo dovolj sredstev za plačevanje prispevkov in so pri zagotavljanju socialne in ekonomske varnosti odvisne od drugih družinskih članov, tako v delovni dobi kot pozneje v starosti. V takšnem okviru se socialna varnost ne oblikuje kot individualna pravica, temveč kot družinsko posredovana in neenakomerno porazdeljena možnost. Socialna varnost tako ne deluje kot samoumevna institucionalna podpora, temveč kot negotov in pogosto težko

dosegljiv vir, katerega omejitve se najostreje pokažejo prav v trenutkih povečane zdravstvene ranljivosti.

V teh okoliščinah je mogoče razumeti tudi pojav dela med boleznijo ali poškodbo kot strukturno, ne zgolj individualno odločitev kmetice ali kmeta. Vztrajanje pri delu kljub zmanjšani zmožnosti ni nujno izraz osebne trme ali neodgovornosti do lastnega zdravja, temveč pogosto posledica občutka nenadomestljivosti, odgovornosti do živine, pridelave, družinskih članic in članov in samega preživetja kmetije. Pri kmeticah se temu pogosto pridruži še položaj ekonomske in socialne odvisnosti, zaradi katere je legitimnost njihovega začasnega umika od dela lahko še manj samoumevna. Delo med boleznijo ali poškodbo se tako oblikuje na presečišču moralne obveze, organizacijske nuje in pomanjkanja realnih možnosti za umik iz delovnega procesa. Prav zato je treba takšno ravnanje razumeti tudi kot pomemben pokazatelj širših omejitev, znotraj katerih članice in člani kmečkih gospodinjstev upravljajo svoje zdravje.

Posebej pomenljivo je, da se v takšnih okoliščinah zdravstveno okrevanje pogosto podreja logiki nujnosti pravočasno opravljenega dela. Namesto da bi bolezen ali poškodba pomenili čas začasnega umika in postopnega vračanja v delovni ritem, se okrevanje lahko spremeni v sprotno prilagajanje delovnim zahtevam, pri čemer kmetica ali kmet išče načine, kako kljub omejitvam ostati vsaj delno delovno prisotna oziroma prisoten. S tem se meja med okrevanjem in delom zabriše podobno, kot se v vsakdanjiku družinske kmetije zabrisuje meja med delovnim in prostim časom. Posledica takšnega prepletanja ni le počasnejše ali oteženo okrevanje, temveč tudi dolgotrajnejša psihična obremenitev, povezana z občutkom, da si človek tudi ob bolezni ne more privoščiti resnične odsotnosti.

4.3 Socialna opora, nadomeščanje in možnosti razbremenitve

Tretja tema naslavlja vprašanje podpore in pomoči kot enega ključnih pogojev, ki na družinskih kmetijah omogoča ali onemogoča razbremenitev v obdobjih povečane obremenjenosti, bolezni, poškodbe ali dolgotrajne izčrpanosti. Če so bile v prejšnjih temah v ospredju časovna organizacija dela in omejitve socialne varnosti, se tukaj pokaže, da je možnost umika iz delovnega procesa v veliki meri odvisna tudi od tega, kakšne oblike pomoči so kmečkemu prebivalstvu sploh na voljo. Socialna opora v tem okviru ni le čustvena ali simbolna kategorija, temveč ima zelo konkretno organizacijsko razsežnost: pomeni možnost, da nekdo vsaj začasno prevzame del nalog, omili občutek nenadomestljivosti in omogoči, da stiska ali zmanjšana delovna zmožnost ne ogrozi celotnega ritma kmetije.

Iz gradiva je razvidno, da je prvi in najpomembnejši vir opore praviloma družina. Prav družinski člani najpogosteje prevzamejo dodatno delo, pomagajo ob boleznih ali poškodbah in skušajo zapolniti organizacijske vrzeli, ki nastanejo ob izpadu posameznega člana. Takšna ureditev ima pomembno zaščitno funkcijo, saj omogoča določeno stopnjo prilagodljivosti in notranje solidarnosti. Hkrati pa razkriva tudi svojo omejenost. Kadar je gospodinjstvo že sicer močno obremenjeno, kadar je razpoložljive delovne sile malo ali kadar se tudi druge članice in člani soočajo z delom zunaj kmetije, družinska opora hitro doseže svoje meje. V takšnih okoliščinah se pomoč ne pojavlja kot stabilen vir razbremenitve, temveč kot dodatna prerazporeditev že tako omejenih zmogljivosti družinskih članic in članov.

Pomembno mesto ima tudi širša neformalna opora, predvsem pomoč sorodnikov, prijateljev in sosedov. Prav ta raven podpore je v kmečkih okoljih tradicionalno pomenila pomemben korektiv organizacijske ranljivosti družinske kmetije, saj je omogočala, da se ob delovnih konicah ali kriznih dogodkih aktivirajo širše mreže podporne vzajemnosti, vendar analiza kaže, da takšna opora danes ni več samoumevna, niti ne neomejena. Njena razpoložljivost je odvisna od kakovosti odnosov, bližine, razpoložljivega časa drugih in širših sprememb v lokalnem okolju. Kjer so socialne vezi šibkejše ali kjer tudi drugi živijo pod močnimi časovnimi in delovnimi pritiski, postane neformalna pomoč manj zanesljiva, s tem pa se zmanjšuje tudi občutek, da je v trenutkih stiske mogoče računati na širše podporno okolje.

Prav v tem se kaže pomembna razlika med navzočnostjo socialnih stikov in dejansko dostopnostjo opore. Za razbremenitev namreč ni odločilno le to, ali je posameznik vpet v družinska ali sosedstva razmerja, temveč tudi, ali ta razmerja v konkretnih okoliščinah omogočajo dejansko pomoč pri delu, nadomeščanje ali vsaj kratkotrajen umik iz delovnega ritma. Kadar takšne možnosti ni, se tudi socialna bližina ne prevede nujno v občutek varnosti. Nasprotno, kmetica ali kmet lahko ostaja vpet/-a v odnose, ki nudijo moralno podporo, ne morejo pa ji/mu zagotoviti organizacijske razbremenitve. V takšnem položaju se stiska ne nanaša le na zdravstveno ali čustveno izčrpanost, temveč tudi na občutek, da ni realne poti iz preobremenitve.

Gradivo hkrati kaže, da se organizacija dela na kmetiji ne spremeni, ne glede na to, kdo zboli ali se poškoduje. Če zboli ženska, ki poleg dela na kmetiji opravlja tudi gospodinjstva opravila, se delo na kmetiji pogosto nadaljuje, drugi člani pa prevzamejo predvsem nujna gospodinjstva opravila. Če zboli moški, zlasti nosilec kmetije, ženska in otroci pogosto prevzamejo tudi njegovo delo. Ženske pogosto ne prevzamejo le dodatnega dela na kmetiji, temveč ob tem ohranijo tudi svoje dotedanje zadolžitve, zaposlitev zunaj kmetije in skrb za otroke,

vnuke in ostarele družinske člane. Socialna opora zato ni spolno nevtralna, saj se pogosto vzpostavi na račun dodatne obremenitve žensk, kar povečuje stres, napetost in tveganje za poslabšanje njihovega zdravja.

Na tej točki postane pomembno tudi vprašanje formalnih oblik pomoči in organiziranega nadomeščanja v primeru bolezni ali poškodbe. Analiza kaže, da je prav odsotnost lahko dostopnih, organizacijsko izvedljivih in finančno vzdržnih oblik nadomestne delovne pomoči eden ključnih dejavnikov, ki otežujejo začasni umik od dela. Tudi tam, kjer obstaja načelna pripravljenost za sprejem pomoči, se kot omejitve pokaže vprašanje stroškov, dosegljivosti in praktične izvedljivosti. Možnost razbremenitve tako ni odvisna le od osebne pripravljenosti kmetice ali kmeta poiskati pomoč, temveč tudi od tega, ali podporni mehanizmi sploh obstajajo v takšni obliki, da jih je mogoče vključiti v realne okoliščine dela na kmetiji. Kadar takšne možnosti manjkajo, se odgovornost za soočanje s stisko znova skoraj v celoti prenese na družino samo.

V tem smislu socialna opora ni zgolj dopolnilni element kmečkega vsakdana, ampak eden temeljnih pogojev njegove vzdržnosti. Kjer obstajajo razpoložljive in legitimne možnosti pomoči, je več prostora za okrevanje, prerazporeditev odgovornosti in zmanjševanje občutka stalne ogroženosti. Kjer takšnih možnosti ni, pa se časovna stiska, zdravstvena ranljivost in občutek nenadomestljivosti pri delu medsebojno krepijo. Možnosti razbremenitve so zato tesno povezane z vprašanjem, kako močno je kmetica ali kmet vpet/-a v oporno okolje in ali to okolje deluje le simbolno ali tudi praktično. Prav ta razlika se pokaže kot ena osrednjih ločnic med vsakdanjiki, v katerih je obremenitve mogoče vsaj začasno ublažiti, in tistimi, v katerih se preobremenjenost utrjuje kot trajno stanje.

5 RAZPRAVA

Rezultati analize potrjujejo, da slabega počutja na družinskih kmetijah ni mogoče razumeti kot pretežno individualnega vprašanja, temveč kot pojav, ki se oblikuje na presečišču organizacije dela, socialne varnosti in razpoložljivosti opore. Takšna interpretacija je skladna s širšo mednarodno literaturo, ki slabo počutje oziroma duševno zdravje kmetov na splošno povezuje z več medsebojno prepletenimi dejavniki tveganja, med katerimi izstopajo delovna preobremenjenost, finančni pritiski, negotovost, socialna izolacija in konflikti med delom in družinskim življenjem (Daghagh Yazd in sod., 2019; Hagen in sod., 2019). Najina analiza potrjuje, da je duševne obremenitve v kmetijstvu smiselno razumeti predvsem kot součinkovanje širših delovnih in življenjskih okoliščin, ne pa zgolj kot izolirane individualne stiske.

Prvi pomemben poudarek najine analize je normalizacija preobremenjenosti, ki se ne kaže zgolj kot posledica velike količine dela, temveč tudi kot učinek načina, kako so delo, družinsko življenje in skrb organizirani na kmetiji. Tudi druge raziskave ugotavljajo, da so med najpogostejšimi viri stresa na kmetijah prav delovna obremenitev, vreme in finančna negotovost. Brennan in sodelavci (2022) so v irskem kontekstu pokazali, da so med ključnimi sporočenimi viri stresa vreme, delovna obremenitev in denarne skrbi, kar potrjuje, da časovna stiska in občutek stalne izpostavljenosti nista obrobna, temveč osrednja elementa kmečkega vsakdana. Najini rezultati k temu dodajajo še pomemben poudarek, da preobremenjenost na družinskih kmetijah ni zgolj občasna posledica delovnih konic, ampak se lahko utrdi kot vsakdanja norma, ki zmanjšuje legitimnost počitka in otežuje pravočasno prepoznavanje lastnih meja.

Drugi pomemben poudarek zadeva delo med boleznijo ali poškodbo in omejen prostor za okrevanje. Tudi tukaj se najine ugotovitve ujemajo z raziskavami, ki opozarjajo, da so v kmetijstvu zanašanje nase, trdoživost in nenadomestljivost pogosto kulturno in identitetno visoko vrednoteni. Hammersley in sodelavci (2023) so v raziskavi med irskimi kmeti pokazali, da so identitete, povezane z moškostjo, dolžnostjo in podobo dobrega kmeta, tesno povezane z zdravjem in ravnanjem v primeru stiske. Podobno Hagen in sodelavci (2022) ugotavljajo, da iskanje pomoči med kmeti pogosto ovirajo stigma, kulturna pričakovanja, način izvajanja storitev in vprašanje, ali ponudniki pomoči sploh razumejo specifični kmečki kontekst. V tej luči so tudi najini rezultati posebej pomembni: delo med boleznijo ali poškodbo ni naključna individualna odločitev, temveč odziv na preplet organizacijske nuje, kulturne norme vztrajnosti in omejenih možnosti za dejanski umik od dela.

Tretji sklop rezultatov, ki poudarja pomen socialne opore in možnosti nadomeščanja, je prav tako dobro podprt v obstoječi literaturi. Deegan in Dunne (2022) sta pokazala, da je bila pri kmetih višja zaznana socialna opora povezana z višjo psihološko blaginjo tudi ob upoštevanju stresa, kar kaže na njen zaščitni učinek. Obenem novejša intervencijske raziskave poudarjajo, da je kmečko prebivalstvo pogosto težje dosegljivo za konvencionalne storitve duševnega zdravja, zato mora biti podpora dostopna, prilagodljiva in usklajena z dejanskim ritmom življenja na kmetiji (Lamont in sod., 2024). Najina analiza temu dodaja pomembno razlikovanje med navzočnostjo socialnih vezi in dejansko možnostjo razbremenitve: odločilno ni le, ali ima kmetica ali kmet okoli sebe ljudi, temveč ali ti odnosi omogočajo konkretno nadomeščanje, prerazporeditev bremen in vsaj začasni umik iz delovnega ritma.

Posebej pomembna je tudi spolna razsežnost. Rudolphi in sodelavci (2024) so pokazali, da se vrste stresa v kmetovanju, duševno zdravje in socialna opora med kmeticami in kmeti razlikujejo, kar potrjuje potrebo po spolno občutljivem branju psihosocialnih obremenitev. Zelo blizu najinim ugotovitvam je tudi raziskava Glorie Mora-Guerrero in sodelavcev (2025), ki je pokazala, da se pri kmeticah duševne obremenitve oblikujejo na presečišču plačanega dela, skrbstvenih obveznosti in omejene institucionalne podpore v razmerjih med delom in družino. Tudi najina analiza kaže, da dostop do počitka, okrevanja in socialne zaščite ni spolno nevtralen, zato je treba položaj kmetic razumeti kot osrednji del razprave o dobrem počutju na družinskih kmetijah, ne kot njegovo stransko temo.

Najini izsledki se dobro ujemajo s sistematičnimi pregledi literature, ki opozarjajo, da raziskave dobrega počutja in duševnega zdravja v kmetijstvu že precej zanesljivo identificirajo glavne vire tveganja, manj razvita pa ostaja raven odzivov, storitev in praks podpore, ki bi te obremenitve učinkovito naslavljal (Hagen in sod., 2019).

Prispevek ni pomemben le zato, ker potrjuje že znane povezave med preobremenjenostjo, negotovostjo, oporo in stisko, temveč tudi zato, ker pokaže, kako se ti procesi konkretno zgoščajo v vsakdanjem življenju družinskih kmetij. Prav ta preplet organizacije dela, socialne zaščite, družinskih razmerij in spolno zaznamovane porazdelitve odgovornosti se zdi ključna dodana vrednost pričujoče raziskave.

6 ZAKLJUČEK

Prispevek pokaže, da počutja na družinskih kmetijah ni mogoče ustrezno razumeti brez upoštevanja širšega delovnega in socialnega konteksta. To je skladno z mednarodnimi sistematičnimi pregledi raziskav, ki kot ključne dejavnike duševnih obremenitev v kmetijstvu izpostavljajo delovno preobremenjenost, ekonomsko in vremensko negotovost, socialno izolacijo in omejen dostop do podpore (Daghagh Yazd in sod., 2019; Hagen in sod., 2019). Najini rezultati to širšo sliko dodatno konkretizirajo: pokažejo, kako se preobremenjenost utrjuje kot normaliziran del vsakdana, kako bolezen ali poškodba ne pomeni nujno legitimnega umika od dela in kako je možnost razbremenitve odločilno odvisna od dejansko dostopne opore v družini, skupnosti ali institucionalnem okolju.

Primerjalna literatura hkrati nakazuje, da odzivi na duševne obremenitve v kmetijstvu ne morejo biti omejeni le na individualno svetovanje ali splošne pozive k večji skrbi za lastno dobro počutje. Raziskave o iskanju pomoči, socialni

opori in intervencijah kažejo, da mora biti podpora kulturno verodostojna, organizacijsko dosegljiva in dovolj prilagodljiva, da se lahko vključi v realne pogoje življenja na kmetiji (Lamont in sod., 2024; Deegan in Dunne, 2022; Hagen in sod., 2022). To pomeni, da je za krepitev dobrega počutja v kmetijstvu smiselno razmišljati o večji preglednosti in dostopnosti socialnih pravic, dostopnejših oblikah nadomeščanja pri delu, krepitvi lokalnih opornih mrež in bolj prilagojenih in manj stigmatiziranih poteh do pomoči.

Pomemben sklep izhaja tudi iz spolne razsežnosti rezultatov. Novejše raziskave potrjujejo, da se vrste stresa, socialna opora in izkušnje duševnih obremenitev med kmeticami in kmeti razlikujejo in da je treba razmerje med delom, skrbjo in možnostmi razbremenitve obravnavati bolj diferencirano (Mora-Guerrero in sod., 2025; Rudolphi in sod., 2024). V tej perspektivi je mogoče sklepati, da brez spolno občutljivega pristopa ostaja pomemben del vsakdanjih bremen, zlasti tistih, povezanih z neplačanim skrbstvenim delom, časovno revščino in omejenim dostopom do socialne zaščite, slabše viden. Prihodnje raziskave in podporni ukrepi bi zato morali sistematičneje upoštevati razlike znotraj kmečkega prebivalstva in posebno pozornost nameniti skupinam, pri katerih se delovne, skrbstvene in socialne ranljivosti najbolj prekrivajo.

Zahvala

Prispevek sva pripravili v okviru psihoedukacijskega projekta PoljaMoči (Ministrstvo za zdravje Republike Slovenije) in raziskovalnega programa Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (ARIS, P5-0439). Predstavljeno gradivo sva pridobili zlasti v okviru zaključenega ciljnega raziskovalnega projekta Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni (Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano in ARIS, V5-2028) in temeljnega projekta Spmembe v kmetijstvu skozi oči in telesa kmetov (ARIS, J6-2577).

Literatura

- Bakker AB, Demerouti E. The job demands-resources model: state of the art. *J Manage Psychol.* 2007; 22(3): 309–328. Doi: 10.1108/02683940710733115.
- Bourdieu P. The forms of capital. V: Richardson JG, ur. *Handbook of theory and research for the sociology of education.* New York: Greenwood Press; 1986: 241–258.
- Bourdieu P. *The logic of practice.* Stanford (CA): Stanford University Press; 1990.
- Brandth B, Haugen MS. Gendered work in family farm tourism. *J Comp Fam Stud.* 2007; 38(3): 379–394. Doi: 10.3138/jcfs.38.3.379.

- Brennan M, Hennessy T, Meredith D, Dillon E. Weather, workload and money: determining and evaluating sources of stress for farmers in Ireland. *J Agromedicine*. 2022; 27(2): 132–142. Doi: 10.1080/1059924X.2021.1988020.
- Burton RJF, Forney J, Stock P, Sutherland LA. *The good farmer: culture and identity in food and agriculture*. Abingdon (UK): Routledge; 2021.
- Calus M, Van Huylenbroeck G. The persistence of family farming: a review of explanatory socio-economic and historical factors. *J Comp Fam Stud*. 2010; 41(5): 639–660. Doi: 10.3138/JCFS.41.5.639.
- Černič Istenič M, Šprah L, Knežević Hočevar D, Cukut Krilić S. Odzivanje kmečkih družin na posledice delovnih nesreč in poklicnih bolezni: končno poročilo v okviru CRP V5-2028. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti; 2022.
- Daghagh Yazd S, Wheeler SA, Zuo A. Key risk factors affecting farmers' mental health: a systematic review. *Int J Environ Res Public Health*. 2019; 16(23): 4849. Doi: 10.3390/ijerph16234849.
- De Haan HD. Images of family farming in the Netherlands. *Sociol Ruralis*. 1993; 33(2): 147–166. Doi: 10.1111/j.1467-9523.1993.tb00957.x.
- Deegan A, Dunne S. An investigation into the relationship between social support, stress, and psychological well-being in farmers. *J Community Psychol*. 2022; 50: 3054–3069. Doi: 10.1002/jcop.22814.
- Friesen MN, Krassikouva-Enns O, Ringaert L, Isfeld H. Farming with a disability: literature from a Canadian perspective. *J Agromedicine*. 2010a; 15(1): 47–53. Doi: 10.1080/10599240903389706.
- Friesen MN, Krassikouva-Enns O, Ringaert L, Isfeld H. Community support systems for farmers who live with disability. *J Agromedicine*. 2010b; 15(2): 166–174. Doi: 10.1080/10599241003630569.
- Gasson R. *Labour sharing in agriculture*. Wye (UK): Wye College, University of London; 1979.
- Gasson R, Errington A. *The farm family business*. Wallingford (UK): CAB International; 1993.
- Glasscock DJ, Rasmussen K, Carstensen O, Hansen ON. Psychosocial factors and safety behaviour as predictors of accidental work injuries in farming. *Work Stress*. 2006; 20(2): 173–189. Doi: 10.1080/02678370600879724.
- Glover J. *Why do dairy farmers continue to farm? Using Bourdieu's theory to determine how farmers can become more powerful in their business operations: enabling them to engage in more efficient economic and non-economic capital exchange [doktorska disertacija]*. Birmingham: University of Birmingham; 2009.
- Glover JL. The logic of dairy farming: using Bourdieu's social theory of practice to investigate farming families' perspective. *Int J Rural Manag*. 2015; 11(2): 130–155. Doi: 10.1177/097300521560084.
- Glover JL, Reay P. Sustaining the family business with minimal financial rewards: how do family farms continue? *Fam Bus Rev*. 2015; 28(2): 163–177. Doi: 10.1177/0894486513511814.
- Hagen BNM, Albright A, Sargeant J, Winder CB, Harper SL, O'Sullivan TL, et al. Research trends in farmers' mental health: a scoping review of mental health outcomes and interventions among farming populations worldwide. *PLoS One*. 2019; 14(12): e0225661. Doi: 10.1371/journal.pone.0225661.

- Hagen BNM, Sawatzky A, Harper SL, O'Sullivan TL, Jones-Bitton A. Farmers aren't into the emotions and things, right? A qualitative exploration of motivations and barriers for mental health help-seeking among Canadian farmers. *J Agromedicine*. 2022; 27(2): 113–123. Doi: 10.1080/1059924X.2021.1893884.
- Hammersley C, Richardson N, Meredith D, Carroll P, McNamara J. That's me I am the farmer of the land. Exploring identities, masculinities, and health among male farmers in Ireland. *Am J Mens Health*. 2021; 15(4): 15579883211035241. Doi: 10.1177/15579883211035241.
- Hammersley C, Meredith D, Richardson N, Carroll P, McNamara J. Mental health, societal expectations and changes to the governance of farming: reshaping what it means to be a »man« and »good farmer« in rural Ireland. *Sociol Ruralis*. 2023; 63 Suppl 1: 57–81. Doi: 10.1111/soru.12411.
- Haugen MS. The gendering of farming: the case of Norway. *Eur J Womens Stud*. 1998; 5(2): 133–153.
- Haugen MS, Brandth B. Gender differences in modern agriculture: the case of female farmers in Norway. *Gend Soc*. 1994; 8(2): 206–229.
- Heenan D. Expectations and attitudes affecting patterns of informal care in farming families in Northern Ireland. *Ageing Soc*. 2000a; 20(2): 203–216. Doi: 10.1017/S0144686X99007679.
- Heenan D. Informal care in farming families in Northern Ireland: some considerations for social work. *Br J Soc Work*. 2000b; 30(6): 855–866. Doi: 10.1093/bjsw/30.6.855.
- Kaminski RM. Disabling farm injuries: wives' experiences [doktorska disertacija]. Saskatoon (SK): University of Saskatchewan; 2005.
- Kelly R, Shortall S. Farmers' wives. Women who are off-farm breadwinners and the implications for on-farm gender relations. *Journal of Sociology*. 2002; 38(4): 327–343. Doi: 10.1177/144078302128756714.
- Krippendorff K. Content analysis: an introduction to its methodology. London: Sage Publications; 2004.
- Laidlaw J. Agency and responsibility: perhaps you can have too much of a good thing. V: Lambek M, ur. *Ordinary ethics: anthropology, language, and action*. New York: Fordham University Press; 2010: 143–164.
- Lambek M. The ethical condition: essays on action, person, and value. Chicago, London: The University of Chicago Press; 2015.
- Lamont K, van Woerden HC, King E, Wendelboe-Nelson C, Humphry RW, Stark C, et al. Improving the mental health of farmers: what types of remote support are acceptable, feasible, and improve outcomes? A feasibility RCT. *Discover Mental Health*. 2024; 4(1): 4. Doi: 10.1007/s44192-023-00054-1.
- Lempert M. No ordinary ethics. *Anthropological Theory*. 2013; 13(4): 370–393. Doi: 10.1177/1463499613505571.
- Lovelock K. The injured and diseased farmer: occupational health, embodiment and technologies of harm and care. *Sociol Health Illn*. 2012; 34(4): 576–590. Doi: 10.1111/j.1467-9566.2011.01394.x.
- Loyns RMA, Kraut M. The family farm in the next decade: the positive role of part-time farming. *Can J Agric Econ*. 1992; 40(4): 591–604. Doi: 10.1111/j.1744-7976.1992.tb03721.x.

- Molyneaux-Smith L, Townsend E, Guernsey JR. Occupation disrupted: impacts, challenges, and coping strategies for farmers with disabilities. *Journal of Occupational Science*. 2003; 10(1): 14–20. Doi: 10.1080/14427591.2003.9686506.
- Mora-Guerrero G, Herrera-Gonzalez F, Alveal-Alamos C, Constanzo-Belmar J, Marileo L, Macadoo A, et al. How stressors and facilitators of work-family dynamics interrelate and affect psychological outcomes in farming women: a mixed-methods approach in Chile. *Healthcare (Basel)*. 2025; 13(14): 1760. Doi: 10.3390/healthcare13141760.
- Netting R. *Smallholders, householders: farm families and the ecology of intensive, sustainable agriculture*. Stanford (CA): Stanford University Press; 1993.
- Nye C. The »blind spot« of agricultural research: labour flexibility, composition and worker availability in the South West of England. *Cahiers Agricultures*. 2018; 27(3): 35002. Doi: 10.1051/cagri/2018018.
- Nye C. Agriculture's »other« contingent labour source: agricultural contractors and relationships of interdependence at the farmer-contractor interface. *Journal of Rural Studies*. 2020; 78: 223–233. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2020.06.031.
- O'Hara P. *Partners in production? Women, farm, and family in Ireland*. Oxford: Berghahn Books; 1998.
- Oldrup H. Women working off the farm: reconstructing gender identity in Danish agriculture. *Sociol Ruralis*. 1999; 39(3): 343–358.
- Reed DB, Claunch DT. Behind the scenes: spousal coping following permanently disabling injury of farmers. *Issues Ment Health Nurs*. 2002; 23(3): 231–248. Doi: 10.1080/016128402753542983.
- Roy P, Knežević Hočevar D. Listening to a silent crisis: men's suicide in rural and farming communities in Slovenia. *Rev Soc Polit*. 2019; 26(2): 241–253. Doi: 10.3935/rsp.v26i2.1593.
- Rudolphi JM, Cuthbertson C, Kaur A, Sarol J. A comparison between farm-related stress, mental health, and social support between men and women farmers. *Int J Environ Res Public Health*. 2024; 21(6): 684. Doi: 10.3390/ijerph21060684.
- Schuh B, Maucorps A, Münch A, Brkanovic S, Dwyer A, Vigani M, et al. Research for AGRI Committee – The EU farming employment: current challenges and future prospects. Brussels: European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies; 2019. Dostopno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/629209/IPOL_STU\(2019\)629209_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/629209/IPOL_STU(2019)629209_EN.pdf) (citirano 15. 10. 2022).
- Small LA. The influence of »family« on agrarian structure: revisiting the family farm debate in Bulgaria and Southern Russia. *J Comp Fam Stud*. 2005; 36(3): 489–503.
- Sutherland LA, Burton RJF. Good farmers, good neighbours? The role of cultural capital in social capital development in a Scottish farming community. *Sociol Ruralis*. 2011; 51(3): 238–255. Doi: 10.1111/j.1467-9523.2011.00536.x.
- Vayro C, Brownlow C, Ireland M, March S. Farming is not just an occupation [but] a whole lifestyle. A qualitative examination of lifestyle and cultural factors affecting mental health help-seeking in Australian farmers. *Sociol Ruralis*. 2020; 60(1): 151–173. Doi: 10.1111/soru.12274.

pro
mno
POLIA
MOŤI

omra
POLIJA
MOČI

ZRC SAZU

ZSPM
zveža slovenske
podeželske mladine

ZAVOD
ZRNO

